

YAPAY ZEKÂDA EYLEMİN TEOLOJİK AÇIDAN SORUMLULUĞU
(Tevlîd Nazariyesi Çerçevesinde Bir İnceleme)

Seyithan CAN*

ÖZ

Teknolojinin hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, insan ve teknoloji arasındaki etkileşim bağlamında birçok önemli tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların en önemli konularının başında ise yapay zekânın yer aldığını söyleyebiliriz. İnsan hayatının birçok alanında fayda sağlayan yapay zekânın aynı zamanda potansiyel tehlikeleri de insan hayatına sokacağı bir gerçektir. Çalışmada Yapay zekânın eylemlerinin kelâm ekollerinin görüşleriyle nasıl ilişkilendirilebileceği detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yapay zekânın eylemlerini kelâm ekollerinin tevellüd fiiller nazariyesi bağlamında kritize ettiğimizde, bu eylemlerin özellikle Mu'tezile ve Mâtürîdîlerin bireye sorumluluk yükleyen görüşleri çerçevesinde ele alınması gerektiği sonucuna ulaştık. Bu bağlamda yapay zekânın özerk fiillerinin bile onu meydana getiren bilim insanlarının sorumluluğunda olacağı kanaatine vardık. Her ne kadar niyet, amaç ve bilgi gibi faktörler eylemin hakikatini oluşturan önemli etkenler olsa da bu unsurların tamamının, yapay zekâyı oluşturan bilim insanları tarafından ayrıntılı bir şekilde bilindiğini varsaydık. Yapay zekânın eylemlerindeki sorumluluğun, bu faktörleri göz önünde bulunduran bilim insanlarını da kapsayan bir nitelikte olduğu kanaatine ulaştık.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Yapay Zekâ, Tevlîd Nazariyesi, Fayda-Zarar, Sorumluluk.

THEOLOGICAL RESPONSIBILITY OF ACTION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE
(A Study in the Framework of the Theory of Tawlid)

ABSTRACT

The rapid advancement and widespread adoption of technology have engendered numerous critical debates concerning the interaction between humans and technology. Among these debates, artificial intelligence (AI) stands out as one of the most significant topics. While AI offers substantial benefits across various aspects of human life, it is also undeniable that it introduces potential risks. This study examines in detail how the actions of AI can be analyzed in relation to the perspectives of different Kalâm schools. When we critique the actions of AI within the framework of the Kalâm schools' theory of "tevellüd fiiller" (causally generated acts), we conclude that these actions should be considered primarily within the perspectives of the Mu'tazilite and Mâtürîdî schools, which emphasize individual responsibility. In this regard, we argue that even the autonomous acts of AI remain within the responsibility of the scientists who created it. Although factors such as intention, purpose, and knowledge constitute essential components of an act's nature, we assume that all these elements are comprehensively known by the scientists who develop AI. Consequently, we conclude that the responsibility for AI's actions extends to these scientists, as they account for these determining factors.

Keywords: Theology, Artificial Intelligence, Tawlid Theory, Benefits and Harms, Responsibility.

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı, Assoc. Prof., Siirt University, Faculty of Theology, Department of Kalam, Siirt, Türkiye, seyithancan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2336-4179>, <https://ror.org/05ptwtz25>.

Geliş Tarihi / Date of Submission : 29.01.2025

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 12.06.2025

Atıf / Citation: Can, Seyithan. "Yapay Zekâda Eylemin Teolojik Açidan Sorumluluğu (Tevlîd Nazariyesi Çerçevesinde Bir İnceleme)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (Haziran 2025), 110-127. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1629238>.

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY 4.0

Giriş

Yapay zekânın (YZ) ortaya çıkışı, bütün yönleriyle insan yaşamına, onun kendisine ve dünyaya bakışına etki edeceğe benzemektedir.¹ Çünkü yapay zekâ, bilgi işleme yeteneği üzerine kurulu bir teknoloji olduğundan, tüm ilerlemeler ve değişimler doğal olarak bu temel eksen etrafında şekillenecektir. Esasında yapay zekânın toplumumuz ve kültürümüz üzerindeki etkilerine daha şimdiden tanık olmaya başladığımızı söyleyebiliriz.² Yapay zekânın ilerlemesi ve yaygınlaşması, mevcut geleneksel ahlakî normlarımızı, etik çerçevelerimizi ve ahlakî teorilerimizi köklü bir şekilde dönüştürecek. Dolayısıyla yapay zekâ teknolojileri, karar verme süreçlerindeki otomasyon ve özerklikleriyle birlikte, bireyler arası etik sorumlulukları, adalet kavramını ve toplumsal değerleri yeniden şekillendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekânın ortaya koyduğu etik sorunların derinlemesine incelenmesi ve bu meselelerin yalnızca etik değil, aynı zamanda teolojik bir perspektiften de ele alınarak kapsamlı bir çerçeve oluşturulması kritik bir önem taşımaktadır.

Geleneksel ahlakî kavramlar ve etik yaklaşımlar, insan odaklı bir bakış açısına dayanmaktadır. Ancak YZ'nin devreye girmesiyle birlikte, bu kavramların ve yaklaşımların yetersiz kaldığı ve yeni teolojik çerçevelere ihtiyaç duyulduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, YZ'nin “doğrudan insanla ve toplumsal yaşamla ilişkili olması” göz önüne alındığında, bu teknolojinin teolojik bir çerçevede incelenmesi ve değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Çünkü YZ'nin hukukî statüsü karmaşıktır ve hâlâ gelişmektedir. Bazı ülkelerde YZ'ye yasal kişilik tanınması, sorumlulukları ve hakları tartışılmaktadır. Yapay zekânın etik sorumluluk ve karar verme yeteneğine sahip olup olmadığına dair tartışmalar, bu alandaki önemli gerçekleri açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, “makinenin yaptığı hatalarda etik sorumluluğun makineye mi yoksa bir insana mı ait olacağı” sorusu, yapay zekânın etik gerçekliğini ve insanın teolojik açıdan sorumluluğunu anlamada temel bir başlangıç noktasıdır. Örneğin, sivil hedeflere saldıran, düşman olarak kodlananlara karşı harekete geçen veya savaş suçu işleyen bir yapay zekânın sorumluluğu kime ait olacak? Eğer olumsuz bir durumla karşılaşsak, yapay zekâyı suçlama yolunu mu seçeceğiz yoksa bu durumdan sorumlu olan şirketleri denetlemeyen bürokratları veya bürokrasiyi mi eleştireceğiz? Bir yapay zekâ sistemi, kendisine verilen görevi yerine getiremediğinde sorumluluğu kim üstlenecek; yapay zekâyı tasarlayan veya kodlayan programcılar mı yoksa son kullanıcılar mı suçlanacak? Kısacası yapay zekâ sistemleri insanların karar alma sürecine katılacak mı, kendi başlarına mı karar verecek yoksa bir melez yapı olarak mı kabul edilecek? Bu tür sorular, insan dışı zeki sistemlerin sorumluluk alanlarını sadece etik açıdan değil teolojik açıdan da değerlendirmemizi gerektiren temel konular olarak ortaya çıkmaktadır.³ Bu sorunlar aynı zamanda eylemin aidiyeti problemini de ayrı bir tartışma konusu olarak ortaya çıkarmaktadır. Yapay zekânın suç teşkil eden eylemlerinin sorumluluğunun belirlenmesi, çok boyutlu sonuçlar doğurmaktadır. İnsanların, kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmek yerine yapay zekâyı suçlaması, etik açıdan problematik ve kabul edilemez bir davranışa yol açabilir. Öte yandan insanlar yapay zekâyı istedikleri gibi kullanabilir ve bu durum, insanların kendi teolojik/dinî sorumluluklarını üstlenmemelerine ve yükümlülüklerin göz ardı edilmesine yol açabilir. Mesela bir SİHA operatörünün tetik çekme kararı vermesi sonucunda bir sivil ölürse bunun uluslararası hukukî alanda bir müeyyidesi olacaktır. Ancak yapay zekânın yönlendirdiği ve otonom bir şekilde karar aldığı böyle bir durumda, eylemin kendisi doğrudan algoritmaya yüklenebilir. Bir firmanın otonom sistemi kurduğu, başka birinin SİHA'yı ürettiği, bir diğerininse karar verme algoritmasını geliştirdiği bir senaryoda, eylemin sorumluluğu belirsizleşebilir ve herkes sorumluluktan kaçınabilir. Öyle bir durumda da insanın dinî açıdan sorumluluğu muğlak bir hâl alır. Teolojik sorumluluğun kimde olduğu belirsizliği, başka önemli bir soruyu gündeme getirir: Yapay zekânın böyle inşa edilmesi teolojik ahlaka uygun mudur? Neticede yapay zekânın etik sorumluluğu ve karar alma

¹ Ben Goertzel, “Artificial General Intelligence and the Future of Humanity”, *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophy of the Human Future*, ed. Max More- Natasha Vita-More (West Sussex UK: Wiley-Blackwell Publishing, 2013), 130.

² Eleanor “Nell” Watson, “Humanizing Machines”, *The Transhumanism Handbook*, ed. Newton Lee (Switzerland: Springer, 2019), 236.

³ Nazan Yeşilkaya, “Yapay Zekaya Dair Etik Sorunlar”, *Şarkiyat* 14/3 (08 Ocak 2023), 952.

kapasitesi üzerine yapılan tartışmalar, sadece teknolojinin kendisiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu teknolojiyi geliştiren ve kullanan insanlarla ilgili daha geniş etik ve teolojik meseleleri de içermektedir.⁴

Kuşkusuz yapay zekânın eylemleri üzerindeki etik ve hukukî boyutlar da önemlidir. Bu konularla ilgili çalışmalar hem Batı’da hem de Türkiye’de yapılmaya devam etmektedir. Bizler de bu alana katkı sunmak amacıyla çalışmamızda etik ve hukukî boyutların temeli olan teolojik boyutunu ele almaya çalıştık. Teolojik boyuttan da kastımızın İslâm dini olduğunu vurgulamak isteriz. Dolayısıyla bu çalışmada sadece kelâm ilmi açısından inceleme yapılmıştır. Yapay zekânın eylemlerini kelâm ilmi açısından değerlendirdiğimizde, dolaylı fiiller olarak kabul edilen tevellüd fiiller nazariyesi kapsamında ele alınabileceğini söyleyebiliriz. Tevellüd fiiller meselesi, bireyin sebep olduğu fiillerdeki teolojik sorumluluğu ele alır. Kelâmcılar, bu konuyu fiilin ortaya çıkışı (tevlid veya tevellüd) bağlamında ele almış ve çeşitli perspektifler ortaya koymuşlardır. Tartışmanın temelini, insanın iradesiyle gerçekleştirdiği eylemlerin ona atfedilebilirliği ve bu eylemlerden ne derecede sorumlu olduğu konusu teşkil etmektedir. Bazı kelâmcılar, insanın dolaylı yoldan gerçekleştirdiği eylemlerin ona atfedilmesi ve bu eylemlerden tam anlamıyla sorumlu tutulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bazı kelâmcılar ise kulun fiillerinin Allah’ın kudretiyle meydana geldiğini ve kulun bu fiiller üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğunu iddia etmiş, sorumluluk boyutunu da askıda bırakmışlardır.

Çalışmada, ilk etapta tevellüd fiiller nazariyesi ele alınarak okuyucunun zihninde konunun somutlaşması sağlanacaktır. Konuyu ele alırken amacımız, tevellüd fiilleri tartışmaktan çok kelâm ekollerine göre teolojik olarak sorumluluğun ne şekilde ele alındığını tespit etmektir. YZ’nin eylemlerinin teolojik açıdan sorumluluk taşıyıp taşıyamayacağı hususu, bu karmaşık ve önemli sorunun etik ve hukukî boyutunu daha iyi anlamamıza katkıda bulunacaktır.

1. Tevlid-Mütevellidât Kavramları ve Eylemin Teolojik Sorumluluğuyla İlişkisi

Tevlid, “doğurmak, ortaya çıkarmak” anlamına gelen “vld” kökünden türetilmiş bir kelimedir. Sözlükte “doğurmak” anlamındaki vilâd (vilâdet) kökünden gelen tevlid, “ortaya çıkarmak, bir şeyi başka bir şeyden elde etmek” anlamını taşır. Ayrıca “var etmek, niyet etmek, sebep olmak, yol açmak” anlamlarına da gelir. Tevlid, fiilin, fâilinden bir başka fiil aracılığıyla meydana gelmesidir; elin hareketi ile anahtarın hareket etmesi gibi.⁵ Bu şekilde bir eylemin ortaya çıkmasına veya bir sonucun doğmasına mütevellid denilir.⁶ Mütevellid fiiller, fâilin etkisinin dolaylı olarak ve aracı sebepler yoluyla ortaya çıktığı fiillerdir. Örneğin, bir kişinin başkasını kör etme eyleminde kör olma durumu mütevellid bir fiildir.⁷ Bu teori ilk olarak Bısr b. Mu’temir (ö. 210/825) tarafından ortaya atılmış olup Mu’tezile kelâmcıları tarafından genellikle benimsenmiştir.⁸

Tevlid/tevellüd nazariyesi fâilin etkisiyle bir takım aracı sebepler vasıtasıyla ortaya çıkan fiilin teolojik sorumluluğundan doğmuştur.⁹ Çünkü insan doğrudan fiillerle beraber vasıtalar aracılığıyla da fiillere sebebiyet vermektedir. Vasıtalar aracılığıyla meydana gelen fiillerin yaratıcısının kim olduğu ve sorumluluklarının kime ait olduğuna dair tartışmalar kelim alimleri tarafından derinlemesine ele alınmış ve işlenmiştir.

Mu’tezilî âlimler, insanın kudretinin etkisiyle ortaya çıkan iki tür fiil olduğunu belirtir. İlki, insanın doğrudan kudretiyle gerçekleşen fiiller; diğeri ise insanın kudreti aracılığıyla, araçlar veya dış etkenlerle

⁴ Gizem Öztürk Dilek, “Yapay Zekanın Etik Gerçekliği”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (31 Aralık 2019), 51.

⁵ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu’t-ta’rifât*, thk. İbrahim Ebyar (Beyrut: Dâru’l-Edyân li-Türâs, 1982), 61.

⁶ Osman Demir, “Tevlid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/38.

⁷ Ebü’l-Hasan el-Eş’arî, *Makalâtü’l-islâmiyyîn*, thk. Helmut Ritter (Beyrut: Dâru’n-Neşr, 2005), 401-402.

⁸ Muhammed b. Abdilkerîm bin Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihâl*, thk. Emir Ali Menha (Lübnan: Dâru’l-Mârif, 1993), 1/78; Demir, “Tevlid”, 41/38-39.

⁹ Ulvi Murat Kılavuz, *İslâm Düşüncesinde Dolaylı Fiil ve Davranışlar (Tevlid - Tevellüd)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 4.

gerçekleşen fiillerdir. Mu'tezilî âlimler, bu iki eylemin insanın kudretiyle meydana gelmesinden dolayı insana ait olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁰

Mu'tezile kelâmcıları, kişinin kendi iradesiyle gerçekleşen eylemlerin fâillerine nispeti ve insan iradesinin pasif olamayacağı konularında mutabık olmakla birlikte, tevellüd kavramı, fâilleri ve hangi fiilleri kapsadığı gibi hususlarda farklı düşünceler sergilemişlerdir. Ekolün çoğunluğu, insanın iradesiyle gerçekleşen eylemleri insanın eylemi olarak değerlendiren, bazıları ise bu düşünceye karşı çıkmışlardır. Örneğin, Sümâme b. Eşres (ö. 213/828) pasif olarak gerçekleşen eylemlerin insanın eylemi olmadığını savunmuştur. Nazzâm (ö. 231/845) ise diğer Mu'tezile âlimlerinden farklı olarak, insanın sadece hareketi gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Ona göre, insanın bir taşı attığında taşın gitmesi gibi insanın gücünü aşan her şey Allah'ın fiili olarak kabul edilmelidir.¹¹ Ancak Mu'tezile'nin çoğunluğunun bu konuda Nazzâm'dan farklı düşündüğünü ve onun görüşlerine katılmadığını ifade etmek isteriz.¹² Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830) bu konuda farklı bir bakış açısı sunarak, bir eylemin ne Allah'ın ne de insanın doğrudan eylemi olduğunu, bunun yerine o eylemin gerçekleşmesini sağlayan araçların eylemi olduğunu vurgulamıştır.¹³

Bişr b. Mu'temir, Hafs el-Ferd (ö. 204/820'den sonra), Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50 [?]), Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât (ö. 300/913 [?]), Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) gibi isimler, mütevellid fiillerin fâillerinin, yani bu fiilleri başlatan kişilerin, dünyevî ve uhrevî sorumluluğunun onlara ait olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşü destekleyenler arasında yer alan Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) da fâillerin iradesinin, eylemin başlangıcında belirleyici olduğunu vurgulamıştır.¹⁴ Bu âlimler, tevellüd kuramıyla ilgili olarak, kadirin kendisinden kaynaklanan ve etki alanının dışında gerçekleşen eylemin, doğrudan kadirin etkisiyle meydana gelebileceğini kabul etmişlerdir. Örneğin, bir taşın bir yüzeye dayanarak yuvarlanması, dayanma noktasının kudret mahallinde bulunmasından dolayıdır. Onlara göre mütevellid fiiller, fâillerin aracılığıyla gerçekleşen eylemlerdir. Okun atılması, durması veya hedefe isabet etmesi gibi eylemler de bu kategoriye girer. Ayrıca, bu eylemlerin sonucunda meydana gelen yaralanma, acı ve ölüm gibi durumlar da insanın kudretinden kaynaklandığı için mütevellid fiil olarak kabul edilmektedir. Bu âlimlere göre insan, bu tür eylemlerin yaratıcısı olduğundan sonuçlarından da sorumludur.¹⁵ Çünkü insan kendi kudreti aracılığıyla başka bir şeyin etkilenebileceği bir eylem gerçekleştirebilir. Bişr b. Mu'temir de benzer bir görüşü savunarak detaylı bir açıklama yapmıştır. Ona göre, acı, tat, ölüm anında ruhun bedenden çıkması, hareket sırasında meninin dışarı çıkması, taşın atılmasıyla taşın gitmesi veya okun atılmasıyla okun gitmesi gibi eylemlerimizin tamamı, sebepleri bizden kaynaklanan eylemlerdir. Ayrıca, düşme sırasında meydana gelen el veya ayak kırılması, birinin gözlerini kör etmesi durumunda körlük, bu durumların iyileşmesi de yine insanın eylemidir.¹⁶ Mu'tezile âlimlerine göre, tevellüd fiillerin insanla ilişkilendirilmesinin bir diğer nedeni, bu eylemlerin insanın kudretine, iradesine ve niyetine bağlı olarak gerçekleşmesidir.¹⁷ İnsan, bir nesneyi istediği hızda ya da yavaşlıkta hareket ettirmek istediğinde, kudreti de buna uygun bir şekilde devreye girer ve etkisini gösterir.¹⁸ Dolayısıyla, eylemlerin miktarındaki ya da niteliğindeki değişimin, insanın kudretindeki artış ya da azalmaya

¹⁰ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Tavlîl Tefvîk- Said Zeyd (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, ts.), 12/91; Eş'arî, *Makalâtü'l-islâmiyyîn*, 566; Ebü'l-Yüsr Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss - Ahmed Hicazi Saka (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetu Li't-Turâsi, 2003), 11.

¹¹ Eş'arî, *Makalâtü'l-islâmiyyîn*, 403; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/68-69.

¹² Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 159.

¹³ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 116.

¹⁴ Demir, "Tevlîd", 41/38-39.

¹⁵ Ebu'l-Hüseyn Hayyât, *el-İntisâr ve'r-Reddî 'ale İbn-i Râvendî*, thk. H.S Nyberg, (Beyrut: Mektebetü't-Dâri-Arabiyye li'l-Küttâb, 1993), 77; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratu'l-edille fî usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Nur Hamid İsa (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetu Li't-Turâsi, 2011), 2/938.

¹⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/78.

¹⁷ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, 12/38; Muhammed b. Ebû Bekr Bâkılânî, *Kitâbu temhîdî'l-evâilî ve talhîsî'd-delâil*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetu Kütübî's-Sekâfiyye, 1987), 338.

¹⁸ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 118.

bağlı olması, bu eylemlerin insanın kudretinden kaynaklandığını gösterir.¹⁹ Örneğin bir kişinin başkasını incitmek istediğinde eylemi hızlı ve sert bir şekilde gerçekleştireceği; oysa incitmek istemediğinde aynı eylemi daha nazık ve yavaş bir biçimde yaparak amacına ulaşabileceği ifade edilmektedir. Benzer şekilde, bir şeyi istediği yönde hareket ettirdiğinde, o yönde hareket eder. Bir taşı istediği yöne attığında taş o yöne gider. Bu durumlar, Mu'tezile âlimlerine göre mütevellid eylemlerin insanın kendi iradesiyle gerçekleştirdiği eylemler olduğunu gösterir.²⁰

Mu'tezilî âlimler, mütevellid eylemlerin gerçekleşmesinin yalnızca mevcut andaki kudretle sınırlı olmadığını, aynı zamanda önceden mevcut olan kudret ve geçmişte var olan sebepler tarafından da meydana gelebileceğini ifade etmişlerdir.²¹ Onlar, bir kişinin öldükten yüz yıl sonra bile sebep olduğu bir eylemin meydana gelebileceğini savunmuşlardır. Bu durumda, parçalanmış bir ölünün yüz yıl sonra bile bir eylemin fâillerinden biri olabileceğini iddia etmişlerdir. Bu yaklaşımla, Mu'tezile âlimleri, ölü bir kişinin ölüm ve acz durumundan önce sahip olduğu bir kudretle, eylemi gerçekleştirebileceğini kabul etmişlerdir.²² Bu görüşleriyle, kudretin etkisinin varlığının sona ermesinden sonra dahi devam edeceğini söylerler. Fiilleri yapmaya kadir diri insanlar, hayatta sağlıklı ve güçlü oldukları zaman fiiller yaparlar, onlar öldükten sonra bu fiillerden yeni fiiller doğar. Onların fiillerinden doğan bu yeni fiiller, onlar öldükten sonra da onlara nispet edilir. Çünkü onlar, hayattayken fiilin meydana gelmesi için gerekli olan şeyi yapmışlardır. Mesela adamın biri dağın tepesinden aşağıya doğru bir taş yuvarlar, sonra o taş yere ulaşmadan önce Allah taşı yuvarlayan adamı öldürür. Bu durumda adam öldükten sonra taşın aşağı inmesi onun yuvarlamasından kaynaklandığı için fiil ona nispet edilir. Aynı şekilde, bir adam yayını gerip hedefe nişan aldıktan sonra okunu fırlatır ve o esnada Allah onu öldürürse, ok yine de hedefe doğru giderse, bu hareket adamın fiilinden kaynaklandığı için ok atma eylemi ona nispet edilir. Netice itibarıyla Mu'tezile kelâmcılarına göre, insan irade ve kudret sahibi bir varlık olarak fiillerini doğrudan meydana getirir ve sonuçlarından sorumludur. İnsan hem doğrudan hem de araçlar kullanarak yaptığı tüm fiillerden mesuldür. Mu'tezile'ye göre, araçlar sadece vasıta ve sonuçta ortaya çıkan fiil, bu vasıtayı kullanan kişinin fiilidir. Dolayısıyla insan tevliid yoluyla meydana gelen fiillerin de fâilidir ve iradeli olarak ortaya çıkan her türlü fiilden ve sonuçlarından sorumludur.²³

Tevellüd fiiller nazariyesinde fiilin sorumluluğunu insana yükleyen bir diğer ekol de Mâtürîdîliktir. Mâtürîdîler, tevellüd fiillerin yaratılışı konusunda Mu'tezile'den farklı bir görüş benimsemiş olsalar da eylemlerin sorumluluğu konusunda Mu'tezile ile ortak bir noktada buluşmuşlardır. Onlar, kudretin etki alanının dışında eylemlerin meydana gelmesini, bir eylemin başka bir eylemi doğurmasını veya etkilemesini kabul etmezler. İnsanın kendi mekânı ve bedeni dışında bir eylemi gerçekleştiremeyeceğini, başkasının eylemini güçlendiremeyeceğini veya yaratamayacağını savunurlar. Mâtürîdî âlimlerin görüşüne göre, bunları yapabilecek tek varlık Allah'tır; kudret açısından ve eylemlerin yaratılması bakımından Allah ile insan arasında bir benzerlik bulunmamaktadır.²⁴

Mâtürîdî âlimleri, insanın fiillerinin onun özüyle bağlantılı olduğunu ve bu fiillerin insanla birlikte var olması gerektiğini ifade ederler. Onlar, mütevellid fiillerin insanın kudret ve fiilinin mevcut olmadığı bir zamanda gerçekleşen eylemler olduğunu ve bu nedenle insanla ilişkilendirilemeyeceklerini belirtirler ve bu düşüncüyü örneklerle desteklerler. Mâtürîdîler ayrıca, insanın istese bile bazı eylemlerden kaçınabileceği, çekinebileceği ve idare edebileceği düşüncesini vurgularlar. Ancak kudretin etkisiyle taşın yuvarlanması gibi bazı eylemlerin insanın isteğine bağlı olmadığını belirtirler. Ayrıca, kudretin etkisiyle meydana gelen bu

¹⁹ Nesefî, *Tabsiratu'l-edille fî usûli'd-dîn*, 2/940.

²⁰ Bâkîllânî, *Kitâbu temhîdî'l-evâil ve talbîsî'd-delâil*, 338-339; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 158-159; Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 116-117; Nesefî, *Tabsiratu'l-edille fî usûli'd-dîn*, 2/938.

²¹ Eş'arî, *Makalâtü'l-islâmiyyîn*, 230.

²² Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamit (Beyrut: Mektebetü'l-Unsuriyye, 1995), 128-129.

²³ Mücteba Altındaş, "Özgürlük ve Sorumluluğun Sınırları Açısından Kelâm'da Tevliid Nazariyesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (15 Aralık 2020), 1131; Hilmi Karaağaç, *İslam Kelamında Tevliid Nazariyesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2001), 78.

²⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbu'l-tevbid*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Lübnan: Dâru's-Sadîr, 2001), 320.

eylemlerin, kudretin ilk etkisinden sonra bazen gerçekleşebileceğini bazen de gerçekleşmeyebileceğini ifade ederler. Bu nedenle, bu tür eylemlerin fâili insan değil, başka bir şey olabilir ve bu eylemler insanın kontrolü dışındadır.²⁵

Mâtürîdî âlimlerine göre, insanın yaratma kudreti olmadığı için kudretin etki alanında devamlılığı olmayan bir eylemi gerçekleştirmesi imkânsızdır. Bu nedenle, bir kişinin birine ok atıp isabet ettirmesi, bedeni yaralaması, acıların meydana gelmesi ve hatta ölümüne neden olması gibi eylemleri gerçekleştiren asıl sebep Allah'ın eylemidir.²⁶

Neticede Mâtürîdîler, tevellüd fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına inanmalarına rağmen, fiillerin meydana gelmesine sebep olan kişinin bu fiilden sorumlu olduğunu düşünmüş ve Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmışlardır. İnsan, bir sonucun meydana gelmesini niyet ederek bu sonucun gerçekleşmesi için sebep olur veya sebepler oluşturursa, eylem doğrudan onun fiili olmasa bile kendisine atfedilir. Hatta bu durumda sorumluluk genellikle ona yüklenir ve dünyada tazminata, ahirette ise cezaya layık görülür.

Tevellüd fiillerde sorumluluğu kesin bir şekilde insana atfeden Mu'tezilî ve Mâtürîdî yaklaşımlardan sonra fiillerin yaratılmasını Allah'a atfedip de teolojik açıdan sorumluluk boyutunu Allah'ın takdirine bırakan yaklaşımların olduğunu da söyleyebiliriz.

Muhammed en-Neccâr (ö. 230/845 civarı) gibi bazı ilk dönem âlimleri, insanın kendi dışında fiil meydana getiremeyeceğini ve kudretin etkisinin sadece bulunduğu yerde geçerli olduğunu savunmuşlardır. Tevellüd yoluyla elem, idrak, görme gibi fiillerin insan tarafından gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamışlardır.²⁷ Bununla birlikte, meseleyi daha sistematik bir çerçevede ele alan Eş'arî âlimleri, Mu'tezile'nin insanın kendi zatında bir şeyi yaratabileceği ve bu yaratım aracılığıyla haricî bir fiilin meydana gelebileceği yönündeki tezine itiraz etmişlerdir. Onlar, insanın kudretinin sadece bulunduğu yerde etkili olduğunu ve kudretin mahallinden ayrı olarak meydana gelen fiillerin Allah'ın iradesi ve kudretiyle gerçekleştiğini belirterek tevellüd teorisini reddetmişlerdir.²⁸

Eş'arîlere göre, tevellüd fiiller insanın kudretiyle meydana gelmezler. Onlara göre bu fiiller, sebeplerle meydana gelirler. Dolayısıyla insanın kendi kudret mahallinin dışında bir fiili yapabilmesi için o fiile doğrudan etki etmesi ve sebepler olmadan meydana getirmesi gerekir. Böyle bir durum pratikte mümkün değildir. Eğer bir fiil için sebepler insanın kudretinden kaynaklanıyorsa, aynı kudretin zıt durumlara da yeterli olması gerekmektedir. Örneğin, insan bir taşı veya oku hareket ettirdiği gibi onları durdurabilmelidir. Ancak insanın bu tür eylemleri gerçekleştirebilme gücü olmadığı açıktır. Eş'arîler, bu mantığı "bir fiile kudreti yetenin onun zıttına da kudreti yeter" düşüncesiyle temellendirirler.²⁹ Bu durumda, insanın kudreti Allah'ın mutlak kudreti gibi her şeye hâkim olmalıdır ki bu da kabul edilemez.³⁰ Bu bağlamda insanın mutlak bir kudretinin olmaması tevellüd fiillere etki etmediğinin bir göstergesidir.³¹

Eş'arîler, insanın kudretinin dışında meydana gelen fiillerin Allah'ın fiilleri olduğunu savunurken fâil-fiil ilişkisi çerçevesinde argümanlar sunarlar. Onlara göre, her fiil bir fâil tarafından gerçekleştirilmelidir ve bu fâil fiile her yönüyle etki etmelidir.³² Eş'arîler, eğer bir fâil kudreti mahalli dışında fiilleri meydana getirebiliyorsa, o fiillerin oluş anında da meydana gelmesi gerektiğini savunurlar. Bu durumda fâilin, fiillerin meydana gelmesinden önce var olan sebeplere de kâdir olması ve bu sebepleri etkileyebilmesi gerekir. Ancak insanın kudretinin fiilden önce olmaması ve sadece kendi mahallinde etkili olması gibi

²⁵ Nesefî, *Tabsiratu'l-edille fî usûli'd-dîn*, 2/938.

²⁶ Nesefî, *Tabsiratu'l-edille fî usûli'd-dîn*, 2/941.

²⁷ Eş'arî, *Makalâtü'l-islâmiyyîn*, 284.

²⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 339.

²⁹ Bâkîllânî, *Kitâbu temhîdi'l-evâil ve talhîsi'd-delâil*, 337.

³⁰ Bâkîllânî, *Kitâbu temhîdi'l-evâil ve talhîsi'd-delâil*, 337-338.

³¹ Şerafeddin Gölcük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 161-162.

³² Bâkîllânî, *Kitâbu temhîdi'l-evâil ve talhîsi'd-delâil*, 335.

etkenlerden dolayı, fiilleri meydana getirmesi, mantıksal olarak tutarsızdır.³³ Bu nedenle insanın kudreti, kendi mahallinden uzakta meydana gelen fiillerin fâili olamaz.³⁴

Eş'arî âlimleri, tevellüd fiillerin meydana gelmesini Allah'ın iradesi ve kudretiyle ilişkilendirirler. Onlara göre bir insanın ok atması, yayı çekmesi ve okun gitmesi gibi eylemler, aslında Allah'ın "gitmeyi yaratması" ile gerçekleşir. Bu bağlamda, Allah'ın bu fiilleri yaratmamasının da mümkün olduğunu ve fiillerin Allah'ın iradesine bağlı olarak meydana geldiğini belirtirler. Allah'ın kudreti mutlak olduğu için fiillerin yaratılışında tam bir tasarrufa sahiptir. Örneğin vurulan şeyin eleme sebep olması, camın kırılması, taşın itilerek hareket etmesi, kaşınma esnasında elemin oluşması veya lezzetin oluşması gibi olaylar, Allah tarafından yaratılmaktadır. Eş'arîler, bu fiillerin insanların kendi edimleri olmadığını, tamamen Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğini ifade ederler.

Eş'arîlere göre, insanın fiilleri üzerindeki etkisi, bu fiillere yönelik iradesini yöneltmekle sınırlıdır ve sorumluluğu da bu iradeye dayanır. Eş'arî kelâmcıları, kesb kavramı ile insana fiillerinde kısmî bir ihtiyar ve sorumluluk tanır, ancak mütevellid fiiller konusunda insanın sorumluluğu hakkında açık bir bilgi vermezler. Eş'arî düşüncesinde, tevlid yoluyla meydana gelen fiillerde insanın iradesi ve gücüyle bu fiilleri iktisap etmediği, dolayısıyla bu fiillerde insanın herhangi bir rolü ve sorumluluğu olmadığı noktasında kesin bir sonuca varılamamaktadır. Ancak Allah'ın her yönüyle mutlaklığı üzerinde oluşturdukları teolojik paradigmaları açısından ele alındığında da teolojik sorumluluğun Allah'a bağlandığını söyleyebiliriz. Özetle, Allah dilerse ahirette cezalandırır dilerse de affeder neticesine ulaştıklarını söyleyebiliriz.

2. Yapay Zekâ Tanımı ve Etkinlik Alanı

"Zekâ", bireyin bilgiyi bağımsız olarak anlama, kullanma ve üretme yeteneği ile birlikte, karmaşık problemleri çözme ve değişen koşullara uyum sağlama becerisini içeren bir kavram olarak tanımlanır.³⁵ Bu yetenekler, bireyin bilişsel süreçlerini ve problem çözme stratejilerini kullanarak çevresel değişimlere uyum sağlamasına olanak tanır.³⁶ Geleceğin inşa edilebilmesi için kullanılması beklenen en önemli araçların başındaki teknolojilerden biri olarak kabul edilen³⁷ ve makine zekâsı olarak da bilinen "yapay zekâ", birçok farklı alt disiplini içine alan kapsamlı bir terimdir.³⁸ Temel anlamda; insan zekâsının belirlenebildiği derecede bilgisayar ortamında taklit edilmesi şeklinde kabul edilir.³⁹ Başka bir ifadeyle; insan zekâsını gerektiren düşünebilme, anlayabilme, öğrenebilme ve yorumlayabilme yeteneklerini programlamayla taklit etmektir.⁴⁰ Bu tanımlarla beraber, "bilgisayarları düşündürme veya zihinleri olan makineler"⁴¹, "hesaplamalı

³³ Bâkılânî, *Kitâbu temhîdî'l-evâilî ve talbîsî'd-delâil*, 335-336.

³⁴ Ebü'l- Meâlî el-Cüveynî, *Kitâbü'l-irşâd*, thk. Muhammed Yusuf Musa- Ali Abdurrahman (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1950), 230.

³⁵ John D. Kelly, "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana and the Moral Economy of War", *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ed. John D. Kelly vd. (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 176; Augusta L. Wellington, "The (R)Evolution of the Human Mind", *The Transhumanism Handbook*, ed. Newton Lee (Switzerland: Springer, 2019), 504; Dilek, "Yapay Zekanın Etik Gerçekliği"; Jean-Paul Haton- Marie-Christine Haton, *Yapay Zekâ*, çev. Aysen Ekmekçi - Alev Türker (İstanbul: İletişim, 1991), 7.

³⁶ Kelly, "Seeing Red", 176; Wellington, "The (R)Evolution of the Human Mind", 504; Dilek, "Yapay Zekanın Etik Gerçekliği"; Haton- Haton, *Yapay Zekâ*, 7.

³⁷ Wellington, "The (R)Evolution of the Human Mind", 234; Ahmet Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 18.

³⁸ Watson, "Humanizing Machines", 234.

³⁹ Wellington, "The (R)Evolution of the Human Mind", 234; Ahmet Eyim, "Yapay Zekâ: Makineler Düşünebilir Mi?", *Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2016), 58.

⁴⁰ James Barrat, *Son İcadımız Yapay Zekâ ve İnsanlık Çağının Sonu*, çev. Levent Tayla (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020), 15; Ahmet Dağ, *Transhümanizm İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü* (Ankara: Elis Yayınları, 2020), 217; Ümit Aydoğan, *Ağ ve Enformasyon Teknolojileri* (Ankara: İKSAD, 2021), 174; Levent Aydın, "Yapay Zekâ, Tekno-Doğa, Tekno-Kültür ve Biyo-Etik", *Transhümanizm & Posthümanizm*, ed. Mustafa Tekin - Muhammet Özdemir (Ankara: Eskiye Yayınları, 2021), 166; Lasse Rouhuainen, *Yapay Zekâ*, çev. Toprak Deniz Odabaşı (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020), 2.

⁴¹ John Haugeland, *Artificial Intelligence: The Very Idea* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1985), 2.

modeller kullanarak zihinsel yetilerin incelenmesi”⁴², “karar verme, problem çözme, öğrenme gibi insan düşüncesiyle ilişkilendirdiğimiz [faaliyetlerin] otomasyonu”⁴³ şeklinde tanımlamaların da olduğu görülür. Kurzweil yapay zekâyı, “İnsanlar tarafından yapıldığında zekâ gerektiren işlevleri yerine getiren makineler yaratma sanatı olarak tanımlarken,”⁴⁴ bilgisayar uzmanı Elaine Rich, yapay zekâyı, insanların şu an için iyi oldukları bazı işleri makinelere yaptırma çabası olarak tanımlar.⁴⁵

Hayatımız boyunca insan zekâsı seviyesinde yapay zekâ inşa etmeyi başaracağımızın bir garantisi olmasa da bunu başarmak için yeterince donanım gücüne sahip olduğumuz da bir gerçektir.⁴⁶ Bazı bilim insanları er ya da geç insanlığın yapay genel zekâyâ ulaşılacağına yönelik görüş bildirmiştir.⁴⁷ Bostrom ve Kurzweil gibi düşünürler, yapay zekânın insanların bilişsel performanslarını her alanda katbekat aşan süper zekâyâ evrileceğini açık bir şekilde vurgular.⁴⁸ Bu sürecin de uzun bir süre almayacağını belirtir.⁴⁹ Eğer genel yapay zekâ başarıya ulaşırsa, insan zekâsını aşan yapay sistemler hızla gelişecek ve bu sistemler kendilerini geliştirebilme, tasarımı yenileme ve yazılımı güncelleme yeteneğine sahip olacaklardır. Her yeni versiyon daha öncekinden daha zeki olacak şekilde kendini üretebilecektir. Böyle bir süreç, insan zekâsını milyonlarca kat aşan bir makineye yol açabilir⁵⁰ ve insan zekâsını geride bırakabilir.⁵¹

Yapay zekânın insan hayatının hemen hemen bütün alanlarında etkili olabileceği söylenebilir. Bu anlamda insan ve insanlığa dair birçok problemi çok kısa bir sürede rahat bir şekilde çözebileceğine dair iddialar ortaya konulmaktadır. Yine genel yapay zekânın süper yapay zekâyâ evrildikten sonra insandan bin kez daha zeki olacağı ve sorun çözme hızının milyonlarca hatta milyarlarca kat daha yüksek olacağı tahmin edilmekte; bir dakikalık düşünmesinin, bizim bütün zamanların en güçlü düşünürlerimizin yaşam boyu defalarca düşünmesi ile eşit değerde olacağı iddia edilmektedir.⁵² Bilim insanları, bin hatta bir milyon kat daha zeki ve hızlı çalışabilen bir yapay zekânın, bir saatlik süreçte (günümüz ölçütleriyle ifade edilirse) yüz yıl boyunca yapılabilecek ilerlemeler kaydedebileceğini öngörmektedirler.⁵³ Başka bir deyişle, yapay zekâ, bir insanın 180 yılda edinebileceği bilgi ve beceriyi bir gün içerisinde elde edebilecektir.⁵⁴

Yapay zekânın sağladığı diğer bir fayda, insanların zor, sıkıcı veya tehlikeli buldukları işleri yapabilesidir. Bu durum, insanlığın önce imkânsız görülen şeyleri gerçekleştirebilmesine olanak tanır. Ayrıca, yapay zekâ ciddi hastalıkların tedavilerinin daha hızlı araştırılmasına, trafik kazalarındaki ölüm oranlarının azaltılmasına, ekonomik büyümenin adil bir şekilde sağlanmasına, adaletsizliklerin ve çevre kirliliğinin azaltılmasına katkıda bulunabilir.⁵⁵ Öte yandan kısmî temsil ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gibi sorunlara da çözüm olabilir, insanların çözümleyemedikleri yoksulluk ve savaş gibi problemleri kökten

⁴² Eugene Charniak- Drew V. McDermott, *Introduction to Artificial Intelligence* (Reading, Mass: Addison-Wesley, 1985), 6.

⁴³ Stuart J. Russell- Peter Norvig, *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (Boston Columbus Indianapolis New York San Francisco Upper Saddle River Amsterdam Cape Town Dubai London Madrid Milan Munich Paris Montreal Toronto Delhi Mexico City Sao Paulo Sydney Hong Kong Seoul Singapore Taipei Tokyo: Pearson, 2016), 2.

⁴⁴ Elaine Rich- Kevin Knight, *Artificial Intelligence* (New Delhi: Tata McGraw-Hill, 1996), 3.

⁴⁵ Ray Kurzweil, *İnsanlık 2.0 Tekillğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*, çev. Mine Şengel (İstanbul: Alfa Bilim, 2019), 392.

⁴⁶ Max Tegmark, *Yaşam 3.0 Yapay Zekâ Çağında İnsan Olmak*, çev. Ekin Can Göksoy (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017), 175.

⁴⁷ Barrat, *Son İcadımız Yapay Zekâ ve İnsanlık Çağının Sonu*, 217.

⁴⁸ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 383.

⁴⁹ Barrat, *Son İcadımız Yapay Zekâ ve İnsanlık Çağının Sonu*, 17.

⁵⁰ Nick Bostrom, *Süper Zekâ*, çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021), 4041; Mehtap Doğan, *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi* (İstanbul: Çizgi Yayınevi, 2020), 51; Barrat, *Son İcadımız Yapay Zekâ ve İnsanlık Çağının Sonu*, 119.

⁵¹ Tegmark, *Yaşam 3.0 Yapay Zekâ Çağında İnsan Olmak*, 16.

⁵² Barrat, *Son İcadımız Yapay Zekâ ve İnsanlık Çağının Sonu*, 17.

⁵³ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 45.

⁵⁴ Rouhuainen, *Yapay Zekâ*, 20.

⁵⁵ Rouhuainen, *Yapay Zekâ*, 4.

çözebilir.⁵⁶ İleri derecede zeki sistemler, sevgi, doğruluk ve şefkat göstergesi olabilir. Bu yönleriyle toplumu yok etmeyi değil iyileştirmeyi hedefleyebilir.⁵⁷ Sayılan bu faydalarının yanında ölümsüzlük arayışı, yaşam süresinin uzatılması, zekânın geliştirilmesi ve yenilenmesi gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olarak rol oynayacağına inanılmaktadır.⁵⁸ Netice itibarıyla yapay zekânın insan hayatını kolaylaştırıcı birçok yönde etki edeceği öngörülmektedir. İnsan hayatını kolaylaştıran yönünün olması kullanım alanının yaygınlaşmasına ve cazip olmasına zemin oluşturacaktır.

3. Genel Olarak Yapay Zekânın Sebep Olabileceği Sorunlar

Bir önceki başlıkta yapay zekânın insan hayatında birçok konuda ve alanda yarar sağlayacağı ifade edilmişti. Ancak yapay zekânın çeşitli amaçlar için geliştirilip kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, olumsuz sonuçlar doğurma olasılığı giderek artmaktadır. Temmuz 2015'te Bill Gates, Stephen Hawking ve Elon Musk'ın da imzaladığı, alanında uzman onlarca bilim insanının desteklediği dilekçede yapay zekânın olası tehlikelerinin de olabileceği açık bir şekilde vurgulanmıştır. Dikkat çekici bir yorumda Bill Gates; yapay zekânın korku uyandırmasının değil, tersine insanların ondan korkmuyor olmasının kan dondurucu olduğunu söylüyor. Elon Musk, yapay zekânın insanlık için şimdiye kadar icat edilmiş en büyük ruhsal tehdit olduğunu öne sürüyor. Sırf bu uyarılar bile insanlığın bu konuda ne kadar dikkatli olması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁹ Bostrom'un kitabında ele aldığı senaryoların birinin de bu olduğu görülür. Senaryoda insanların bir süper yapay zekâ ürettiğini ve ona görünüşte masum bir amaç verdiklerini dile getirir. Ancak yapay zekâ, bu amacı yerine getirmek için beklenmedik ve büyük insani zararlara yol açabilecek yöntemler geliştirir.⁶⁰

Araştırmacı Stephen M. Steve Omohundro, yapay zekâ sistemlerinin tasarımı sırasında çok dikkatli olunması gerektiğini vurgular.⁶¹ Çünkü bu sistemlerin, kendilerini geliştirme ve mantıklı davranma gibi hedeflere sahip olduklarını, bunun da kişisel değerlerin yanı sıra etik ve ekonomik zararlara yol açabileceğini ifade eder.⁶² Yaptığımız araştırmalar neticesinde yapay zekânın, hayatın gizliliği, sosyal eşitsizlik, ekonomik sıkıntılar, insani değerler, güvenlik ve insanlığın geleceği gibi alanlarda tehlike yaratabileceği öngörülmektedir. Yapay zekânın insanlık açısından ortaya çıkarabileceği muhtemel sorunları daha ayrıntılı bir şekilde ele almanın konunun ciddiyetinin anlaşılması noktasında yararlı olacağını düşünüyoruz.

3.1. Hayatın Gizliliği

Yapay zekâ, hayatın gizliliği ilkesini ihlal ederek etik problemlere neden olabilir. İnsanlardan farklı olarak tüm internetten veri toplayabilir ve analiz edebilir. Yüzlerce teknik alt alanda eşzamanlı olarak araştırma ve geliştirme yapar ve alanlar arasında fikirleri durmaksızın birleştirebilir.⁶³ Bu bağlamda, kişisel verilerin işlenmesi sürecinde gizlilik endişeleri ortaya çıkabilir. Özellikle büyük teknoloji şirketleri kullanıcı verilerini toplarken ve işlerken, bireylerin kişisel gizliliğinin ihlal edilmesi riski doğmaktadır. Bu şirketler, kullanıcı davranışlarını izleyerek ve analiz ederek büyük miktarda veri elde etmekte ve bu verileri çeşitli amaçlarla kullanmaktadır. Ancak, bu süreçte yeterli şeffaflık ve kullanıcı onayı olmaması, bireylerin

⁵⁶ Rouhuainen, *Yapay Zekâ*, 196; Şevki Işıklı- Zeynep Uylaş Aksu, "Teknolojik Zehirlenme, Semptomları ve Teknolojik Düzen", *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi* 2/2 (2019), 69; Mustafa Acungil, *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak* (İstanbul: Tutikita, 2021), 112.

⁵⁷ Ercan Öztemel, "Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din", *Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din*, ed. Kızılgeçit Muhammed vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 25.

⁵⁸ Abdurrazak Gültekin, "Transhümanizm Bağlamında Yapay Zekâ Tanrıya Bir Başkaldırı Mıdır?", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2021), 3-4.

⁵⁹ Luc Ferry, *Transhümanist Devrim*, çev. Kağan Kahveci (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 12-13.

⁶⁰ Cem Say, *50 Soruda Yapay Zeka* (İstanbul: 7 Renk Basım Yayım, 2018), 167.

⁶¹ Nils J. Nilsson, *Yapay Zeka Geçmişi ve Geleceği*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010), 671-672.

⁶² Sinan Sami Akkurt, "Yapay Zekânın Otonom Davranışlarından Kaynaklanan Hukukî Sorumluluk", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 13 (17 Haziran 2019), 43.

⁶³ Stuart Armstrong, *Smarter Than Us: The Use of Machine Intelligence* (Berkeley: MIRI, 2014), 14-15.

mahremiyetine yönelik ciddi tehditler oluşturmakta ve veri gizliliği konusunda endişelere yol açmaktadır. Özellikle yapay zekâ ve makine öğrenmesi tekniklerini kullanarak gerçekçi videolar ve ses kayıtları oluşturmak için kullanılan bir teknoloji olan Deepfake,⁶⁴ hayatın gizliliği ve insanın onur ve şerefi açısından göz ardı edilemeyecek bir tehlike oluşturmaktadır. Bu teknoloji, bir kişinin yüzünü veya sesini başka bir videoya veya ses kaydına eklemek veya manipüle etmek gibi amaçlarla kullanılabilir.⁶⁵ Bu bağlamda Deepfake'in, bireylerin sahte pornografik videolarında, intikam pornosunda, siyasi liderlerin konuşmalarında, sahte haberlerde, aldatmacalarda ve finansal sahtekarlıklarda kullanılması ihtimal dâhilindedir.⁶⁶

3.2. Sosyal Eşitsizlik

Yapay zekâ sistemlerinin sosyal anlamda da çeşitli tehlikeler doğurabileceği alanlar mevcuttur. Bu tehlikelerin başında, kötü veya yanlış verilerin kullanımı sonucu ortaya çıkan algoritmik önyargılar gelir. Nesnel ve tarafsız olmadan üretilen makine sistemlerinin, ayrımcılık yapacağı, toplumsal farklılıkları ve eşitsizlikleri yeniden üreteceği veya arttıracığı giderek daha fazla kabul edilmektedir.⁶⁷ Algoritmik veriler önyargılı olduğunda makine öğrenimi algoritmalarında kodlanabilir ve yeniden üretilir.⁶⁸ Algoritmaların önyargılı veri setleriyle eğitilmesi, belirli toplumsal gruplara karşı sistematik ayrımcılığa neden olacak ve sosyal eşitsizlikleri derinleştirebilecektir. Bu algoritmalar son derece hızlı mekanizmalar sunduğundan, sosyal eşitsizliği daha da artırma potansiyeline sahip olabileceklerdir.⁶⁹ Örneğin, önyargılı veri setlerinin kullanımı, belirli gruplara karşı sistematik ayrımcılığa yol açabilir. Otomatik karar verme süreçleri de adalet açısından ciddi riskler taşır; bu sistemler, şeffaf olmayan algoritmalar aracılığıyla haksız sonuçlar üretir ve bireylerin haklarını ihlal eder. Bu bağlamda, yapay zekâ teknolojilerinin etik ve adil kullanımını sağlamak için kapsamlı düzenlemeler ve politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

3.3. Ekonomik Sıkıntılar

Yapay zekâ uygulamalarının piyasa dinamiklerine etkisi, piyasa oynaklığını artırarak ekonomik istikrarı tehlikeye atabilir. Otomasyonun yaygınlaşmasıyla birlikte, yapay zekâ birçok işin yerini alabilir; bu durum, işsizlik oranlarının artmasına neden olabilir. Özellikle rutin ve tekrarlayan işlerde çalışan bireyler, iş kaybı riskiyle karşı karşıya kalabilir. Bu tür ekonomik dönüşümler, iş gücü piyasasında büyük değişimlere yol açarak, sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı gruplar üzerinde daha fazla baskı oluşturabilir.⁷⁰ Dolayısıyla yapay zekâ teknolojilerinin ekonomik etkilerini dengelemek ve olumsuz sonuçları en aza indirmek için, politika yapıcılar tarafından kapsamlı ve sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

3.4. İnsanî Değerler

Yapay zekâ fikrine göre makineler, insan zekâsı taklit etmekle yetinmeyecek, kendilik bilincine ve duygulara sahip olacak ve bu şekilde tamamen özel ve neredeyse ölümsüz hâle geleceklerdir.⁷¹ İnsan gibi düşünen ve duyguya sahip olan bir makinenin insan-makine etkileşimini doğrudan şekillendireceği ve duygusuzluğun artmasına neden olacağı gayet açıktır. Bununla beraber, insanın karakter ve kişiliği üzerinde

⁶⁴ Büşra Kılıç- Mehmet Emin Kahraman, "Current Usage Areas of Deepfake Applications with Artificial Intelligence Technology", *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 3/2 (02 Ekim 2023), 307.

⁶⁵ Enes Altuncu vd., "Deepfake: Definitions, Performance Metrics and Standards, Datasets, and a Meta-Review", *Frontiers in Big Data* 7 (2024), 2.

⁶⁶ Christopher Whyte, "Deepfake News: Ai-Enabled Disinformation as a Multi-Level Public Policy Challenge", *Journal of Cyber Policy* 5/2 (03 Mayıs 2020), 201 vd.

⁶⁷ Safiya Umoja Noble, *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism* (New York University Press, 2020), 65 vd.

⁶⁸ Mike Zajko, "Artificial Intelligence, Algorithms, and Social Inequality: Sociological Contributions to Contemporary Debates", *Sociology Compass* 16/3 (Mart 2022), 3-4.

⁶⁹ Mahmut Özer vd., "Artificial Intelligence Bias and the Amplification of Inequalities in the Labor Market", *Journal of Economy Culture and Society* 69 (28 Mart 2024), 165.

⁷⁰ Salvador Alan Fernández De Lara García, "When Man Played God the Dangers of Artificial Intelligence", *Global Journal of Human-Social Science: F Political Science* 22/7 (2022), 15-16.

⁷¹ Ferry, *Transhümanist Devrim*, 7.

de olumsuz neticelere sebebiyet verme ihtimali taşımaktadır. İnsanların bilgiye kolay erişimi, proaktifliklerini, cesaretlerini ve yaratıcılıklarını azaltarak, yapay zekânın daha fazla işi üstlenmesi ve yönetmesiyle sonuçlanacak bu da insanların daha fazla mekanikleşmesine yol açacaktır.⁷²

Yapay zekânın kullanımı ve bağımlılığı arttığında, bu otomatik olarak insan beyninin düşünme kapasitesini sınırlayacaktır. Zamanla bu durum, insanlardan zekâ kapasitelerini azaltacak ve onları daha yapay hâle getirecektir. Ayrıca, teknolojiyle çok fazla etkileşim algoritmalar gibi düşünmeye itecektir.⁷³ Dolayısıyla insanlar, kararlarında yapay zekâyı kullanarak fayda elde ettiklerini ve zamandan tasarruf ettiklerini düşünseler de bilişsel yeteneklerini azaltarak biyolojik işlemcilerini alt edecektir.⁷⁴ Jack Schwartz, bilim insanlarının yapay zekâ araştırmalarının insan toplumunun hassas yapısını hızla değiştireceği ve bu nedenle toplumun dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceği korkusunu dile getirmektedir. Özellikle, her açıdan yetkin ve baş edilmesi güç mekanizmaların varlığı, insanların çalışma motivasyonlarını, hatta bu faaliyetlerin nedenlerini veya fırsatlarını ortadan kaldıracaktır. Bu durum, insan toplumunun hızla çöküşüne ve kendini yok eden bir hazcılığa gömülme riskini beraberinde getirir. Ayrıca, insanın benzersizliği duygusu da bu süreçte zarar görebilir ve insan, sadece geçici keyifler peşinde koşan ilkel bir varlık haline dönüşebilir.⁷⁵

3.5. Güvenlik ve İnsanlığın Geleceği

Yapay zekânın (YZ) özerkliği, karar verme yeteneği ve potansiyel yıkıcı gücü, insanlığın sonunu getirebileceği yönündeki endişeleri arttırmaktadır. Yapay zekânın daha pratik bir sistem olarak işlev görmesi, özellikle askeri alanda büyük ilgi çekmektedir. Savaş alanında silahlı yapay zekâ uygulamalarının kullanımının kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle bu alanda çalışmalar sürdürülmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin silah otomasyonu gibi askeri alanlarda kullanımı, küresel güvenlik sorunlarını gündeme getirebilir. Bu bağlamda yapay zekânın sistemini kötü yönde kullanmak isteyenler olabilecektir.⁷⁶

Yapay zekâ tabanlı saldırılar, geleneksel siber güvenlik önlemlerini aşabilir ve kötü niyetli kişiler tarafından kullanılarak siber saldırılara veya siber casusluğa neden olabilir. Oxford Üniversitesi İnsanlığın Geleceği Enstitüsü'nden araştırmacı Miles Brundage, yapay zekânın vatandaşlar, organizasyonlar ve devletler için risklerin boyutunu değiştirebileceğini belirtir. Brundage, makinelerin insan kapasitesine erişerek suç işleme, şifre çalma gibi faaliyetlerde bulunabileceğine ya da gözetleme, fişleme ve baskı gibi amaçlarla kullanılabilmesine dikkat çekerek konunun önemini vurgulamaktadır.⁷⁷ Öte yandan, yapay zekânın gelecekte insanlar arasında tahakküm ve baskı kurma aracı olarak kullanılma ihtimali, giderek daha somut ve gerçekçi bir risk olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü yapay zekâ, insanlar tarafından geliştirilmekte ve programlanmaktadır. Bu da onun nasıl davranacağına ilişkin yönlendirmelerin insanlar tarafından yapılacağı anlamına gelir. Yapay zekânın yaratıcıları, öncelikle algoritmaları belirleyip kodlamakta ve bir yazılım geliştirmektedirler. Ayrıca, bu yazılım için kullanılacak veri kümelerini de seçmektedirler.⁷⁸ Dolayısıyla yapay zekânın insanın ideolojisinden, hırslardan, tutkularından bağımsız bir algoritma oluşturması ilk etapta pek mümkün görünmemektedir. 1993 yılında ünlü bilgisayar bilimci ve bilimkurgu yazarı Vernor Vinge, 30 yıl içerisinde insanüstü bir zekâ yaratacak teknolojiye ulaşacağımızı, hemen ardından insanlık çağının sona ereceğini söyleyerek yapay zekânın gelecekte insanlık için tehlike oluşturacağına dikkat çekmektedir.⁷⁹

⁷² De Lara García, "When Man Played God the Dangers of Artificial Intelligence", 15-16.

⁷³ Sayed Fayaz Ahmad vd., "Impact of Artificial Intelligence on Human Loss in Decision Making, Laziness and Safety in Education", *Humanities and Social Sciences Communications* 10/1 (09 Haziran 2023), 4.

⁷⁴ Mohammad Hossein Jarrahi, "Artificial Intelligence and the Future of Work: Human-Ai Symbiosis in Organizational Decision Making", *Business Horizons* 61/4 (Temmuz 2018), 581-582.

⁷⁵ Nilsson, *Yapay Zeka Geçmişi ve Geleceği*, 671-672.

⁷⁶ Dilek, "Yapay Zekanın Etik Gerçekliği", 52.

⁷⁷ De Lara García, "When Man Played God the Dangers of Artificial Intelligence", 15-16.

⁷⁸ Onur Sarı, "Yapay Zekanın Sebep Olduğu Zararlardan Doğan Sorumluluk", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 147 (2020), 260.

⁷⁹ Gerd Leonhard, *Teknolojiye Karşı İnsanlık*, çev. Cihan Akkartal- İlker Akkartal (İstanbul: Siyah Kitap, 2018), 22.

Konuyla ilgili uzmanların ve bilim insanlarının değerlendirmeleri dikkate alındığında, iyi niyetli yaklaşımlar ve olumlu öngörülerin, yapay zekânın herhangi bir risk barındırmadığı şeklindeki kanaati desteklemek için yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, yapay zekânın düzenlemeye ihtiyaç duymadığı yönündeki görüşler, geçerli ve sağlam bir temele dayanmamaktadır.

4. Tevellüd Fiiller Nazariyesi Açısından Yapay Zekâda Eylemin Teolojik Sorumluluğu

Otonom yapay zekâ (YZ), insan müdahalesi olmadan kendi kendine öğrenebilen ve harekete geçebilen gelişmiş bir YZ türüdür. Bu özelliği, otonom YZ'nin kişi olarak kabul edilmesi ve hukuken kişilik kazanması sorusunu gündeme getirmektedir. Mevcut yasal düzenlemelere bakıldığında, otonom YZ'nin hukuken kişilik kazanmadığı açıktır. Bu durum, otonom YZ'nin haksız fiilden ötürü sorumlu tutulmaması ve verdiği zararlardan teolojik veya ahlakî bir yükümlülüğün altına girmemesi anlamına gelir. Ancak, otonom YZ'nin hukuki statüsünün yeniden değerlendirilmesi ve bu teknolojinin gelişmesiyle birlikte güncellenmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda, otonom YZ'nin “sınırlı kişilik” veya “tüzel kişilik” statüsüyle değerlendirilebileceği fikri de tartışılmaktadır.⁸⁰ Ancak her ne kadar tüzel kişilik üzerinden yorumlar yapılsa da insanın yapay zekâ üzerinde oluşturmuş olduğu etkinin de bireysel bir sorumluluk kapsamında ele alınması gerektiğini açık bir şekilde vurgulamak gerekir. Bireysel sorumluluğun dolaylı bir nitelik de taşıdığını varsaydığımızda, bu durumu kelâm ilmi çerçevesinde, özellikle tevellüd fiiller nazariyesi bağlamında ele alarak mezheplerin görüşleri üzerinden temellendirmek mümkündür. Mezheplerin fiil ve sorumluluk anlayışları çerçevesinde ele alındığında, Mu'tezile'nin ve kısmen Mâtürîdîlerin insanın fiilleri üzerindeki etkin rolüne ve özgür iradesine yaptığı vurgu, yapay zekâyâ atfedilebilecek eylemlerin sorumluluğu konusunda teorik bir zemin sunabilir. Zira bu iki yaklaşım, failin iradesi ve kudretiyle dış dünyada bir fiilin meydana gelmesini mümkün gördüklerinden, yapay zekânın belirli koşullar altında irade benzeri bir karar verme kapasitesiyle gerçekleştirdiği eylemler hakkında sorumluluk tartışmalarına katkı sağlayabilecek yorumlara imkân tanımaktadır. Her ne kadar bu iki ekol fiilin yaratılması noktasında farklı çerçeveler çizmiş olsalar da fiillerin sorumluluğu hususunda ortak bir paydada buluşmuşlardır. Mu'tezile, insanın kudretinin sürekli ve etkin bir şekilde eylemleri üzerinde belirleyici olduğunu savunduğundan, yapay zekânın eylemlerini de insanın kudretinin bir devamı olarak değerlendirebilir. Bu bakış açısına göre, yapay zekâ tarafından gerçekleştirilen fiiller, nihayetinde insanın iradesi ve kudreti ile ilişkilendirileceği için, bireye sorumluluk yüklenmesi gerektiği sonucuna varılır. Bu yaklaşım, bireyin eylemleri üzerinde tam bir denetim ve sorumluluk sahibi olduğu fikrine dayanır ve yapay zekânın da bu denetimin bir uzantısı olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürer.

Mâtürîdîler, her ne kadar fiilin Allah tarafından yaratıldığı ve insanın kudretinin yalnızca Allah'ın iradesine bağlı olduğu düşüncesine sahip olsalar da fiilin ortaya çıkmasında insanın iradesi ve niyetinin belirleyici bir rolü olduğuna inanırlar. Bu bakış açısına göre, fiilin “tevellüdü” (doğuşu), insanın bilinçli tercihleri ve niyetleriyle şekillenir, bu da fiilin sorumluluğunun insan üzerinde olduğunu ortaya koyar. Mâtürîdîlerin bu anlayışında, kamu yararını ve hikmeti merkeze alan bir yaklaşım da bulunmaktadır. Çünkü, fiilin sorumluluğunu insana yüklerken, insanın eylemlerinin toplumsal ve bireysel sonuçlarını göz önünde bulundurmak önemlidir. Mâtürîdîler, hikmetli bir düzenin ve kamu yararının sağlanması için bireylerin iradelerinin denetimli bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgularlar. Dolayısıyla, her ne kadar Allah fiilin yaratıcı gücü olarak kabul edilse de bireyin sorumluluğu, toplumsal düzenin ve hikmetli bir yaşamın teminatı olarak anlaşılır. Bu da insanın özgür iradesini ve eylemlerinin toplumsal sorumluluğunu ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Bu bağlamda yapay zekâyâ neden olan ve yapay zekâ algoritmasını oluşturan bilim insanlarının yapay zekânın eylemlerinden sorumlu tutulacağı teolojik olarak açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü insan, eylemi gerçekleştirirken fiilin doğasını tam olarak anlamasa da eylemin dışsal görünümünden hareketle belirli bir iradeyle hareket ettiğinden dolayı sorumluluk söz konusudur. Fâilin iradesi, doğrudan eylemin mahiyetine odaklanmaktan ziyade, kişinin eylemi üzerindeki belirleyici etkisini ifade eder; bu durum, kasıtlı eylemler kadar olmasa da sorumluluktan muaf olmayı gerektirmez.⁸¹

⁸⁰ Sarı, “Yapay Zekanın Sebep Olduğu Zararlardan Doğan Sorumluluk”, 257-258.

⁸¹ İbrahim Çetintaş, “Niyet Kavramı Bağlamında Fiillerin Hakikat Değeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (01 Haziran 2014), 56.

Tabi bu noktada özellikle fiilin hakikat değeri olan kasıt ve niyete de vurgu yapılması gerekir. Bu çerçevede insandan ortaya çıkan fiilleri, belirli bir karar ve kasıt neticesinde yavaşça meydana gelenler ile kasıtsız ve ani bir şekilde ortaya çıkanlar olarak iki gruba ayırabiliriz. Sorumluluk, ilk gruptaki fiillere odaklanır. Bu yüzden insan, iradesiyle karar verip gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı sorumludur. Sorumluluk, yalnızca iradenin mevcudiyetine bağlıdır. Dolayısıyla, sevap ve günah, ödül ve ceza eylemlerimizin niteliğinden ziyade, eylemlerimizi başlatan niyet ve amaçlarımıza dayanır.⁸² Belirlenen bu ilkeler çerçevesinde yapay zekânın fiillerinden, onu meydana getiren bireylerin sorumlu olacağı sonucuna da varabiliriz. Her ne kadar insanın niyeti, amacı ve bilgisi gibi unsurlar, belirli durumlarda fiilin sorumluluğu açısından belirsizlikler doğurabilse de yapay zekânın kötü niyetli eylemleri söz konusu olduğunda bu unsurların geçerliliğini tartışmak zordur. Bu bağlamda, yapay zekânın eylemlerinin niyet, amaç ve bilgi ile ilişkisini daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak, bu unsurların oluşturabileceği kafa karışıklığını gidermeye yönelik bir inceleme yapmaya çalışalım.

5. Yapay Zekânın Oluşumunda İnsanın Niyeti ve Amacı Bağlamında Sorumluluğu

Niyet, bireylerin belirli bir eylemi gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeme eğilimlerini ve planlarını ifade eden karmaşık bir kavramdır. Dinî ve felsefî düşünce geleneklerinde, niyetin, bir eylemi anlamlı kılan ve ona değer kazandıran temel faktör olduğu kabul edilir. Bu bağlamda, niyet kavramı hem dindarlığın hem de ahlakî davranışın anlamı açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Alimler, niyeti; bir davranışa yönelik olarak bir şeyi gerçekleştirme isteği şeklinde tanımlamışlardır.⁸³ Eylemleri niyet açısından düşündüğümüzde hemen aklımıza gelen en temel teori, planlı davranış teorisidir. Bu teori, bireylerin davranışlarının planlı, düşünülmüş ve niyetlere dayalı olduğunu vurgular. Bireyler, eylemlerinin sonuçlarını analiz eder, çeşitli seçenekler arasında tercihlerde bulunur ve niyetleri doğrultusunda hareket ederler. Bu nedenle, bireylerin niyetleri, davranışlarının en güçlü belirleyicisi olarak kabul edilir.⁸⁴

Birey niyetiyle hem çevresini yönetme hem de eylemin gerçekleştirilmesini sağlamak için gerekli olan hareketleri öngörme yetisine sahip olabilir.⁸⁵ Bu açıklamalar çerçevesinde el ele alındığında, yapay zekâyı oluşturabilecek bütün bireylerin belirli bir niyet ve amaç çerçevesinde hareket ettikleri açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İyi niyet ve yararlı bir amaç çerçevesinde kurgulandığında yapay zekânın insanlık için herhangi bir problem oluşturmayacağı gayet açıktır. Ancak her ne kadar niyetlerimiz ve amaçlarımız iyi yönde olsa da yapay zekânın oluşturabileceği bütün tehlikeler ve varyasyonlar bu niyet çerçevesinde değerlendirilmelidir. İyi niyet anlayışı sadece belirli bir yönde oluşan eylemler için geçerli değildir. Yapay zekâyı oluşturan bireylerin amaçları insanlığın yararı olarak kabul edilse de bu kişilerin yapay zekânın oluşturabileceği tehlikeler bağlamında niyetlerini gözden geçirmeleri gerektiğini vurgulamak gerekir. Çünkü iyi niyet bütün kötü ihtimaller tamamen saf dışı bırakıldığında ortaya çıkmaktadır.

İnsanın yaşamında muhakkak ki farkında olmadan veya tam ayrıntısını bilmeden iyi niyetle meydana getirdiği eylemlerin neticelerinin zararlı olma ihtimali her zaman mevcuttur. Ancak bu durum yapay zekânın oluşturabileceği tehlikeden çok farklıdır. Çünkü yapay zekâyı geliştiren bireylerin, olası tehlikelerin farkında olarak bu eylemi gerçekleştirdikleri ve niyetlerini yarar-zarar ilişkisi çerçevesinde şekillendirdikleri açıkça söylenebilir. Neticede yapay zekânın tüm ihtimaller çerçevesinde var olan varyasyonlarını düşünerek hareket etmek iyi niyet için yeterli bir sonuç üretmeyecektir. İyi niyet ve yararlı bir amacın gerçekleşmesi yapay zekânın tüm tehlikelerinin bertaraf edilmesi neticesinde oluşmak zorundadır. Aksi hâlde iyi niyet ve yararlı bir amaca binaen oluşturulan yapay zekâdaki ahlakî sorumluluk bunu kurgulayan bireyin kendisinde olmaktadır.

⁸² Çetintaş, “Niyet Kavramı Bağlamında Fiillerin Hakikat Değeri”, 57.

⁸³ Abdülkerim Zeydân, “İslâm’a Göre Sadece Niyet”, çev. Hasan Güleç, *Diyanet İlmi Dergi* 15/4 (1976), 216-217; Seda Müjdecî, “Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Kur’an’da Niyet”, *Journal of Analytic Divinity* 5/1 (15 Nisan 2021), 93-94.

⁸⁴ Müjdecî, “Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Kur’an’da Niyet”, 92.

⁸⁵ Sabahaddin Kılıç, *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi* (Süirt: Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 64.

6. Yapay Zekâda Eylemin İnsan Bilgisi Açısından Sorumluluğu

Yapay zekâ sistemlerinin, insan müdahalesi olmadan karar verme ve uygulama yeteneğine sahip olması, YZ'nin kontrol edilebilirliği ve insan üzerindeki potansiyel etkileri konusu akademik literatürde yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. YZ sistemleri, son derece karmaşık ve dinamik bir yapıya sahiptir. Bu sistemler, çok sayıda değişkeni ve etkileşimi hesaba katarak karar verme ve uygulama yeteneğine sahiptir. Bu karmaşıklık ve öngörülemezlik, YZ davranışlarının insan tarafından her zaman tam olarak anlaşılamayacağı ve kontrol edilemeyeceği anlamına gelir. YZ sistemleri, çevresel etkenlerden ve veri girişi gibi dış faktörlerden de etkilenmektedir. Bu bağlamda insanın öngörmeyeceği fiillerden sorumlu tutulması da teolojik olarak ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu öngörülemezliği yapay zekânın eylemleri açısından düşündüğümüzde farklı bir durumla karşı karşıya olduğumuzu ifade etmek isteriz. Yapay zekâda her ne kadar oluşabilecek sonuçlar açısından kesin bir öngörü olmasa da yapay zekânın oluşturabileceği bütün tehlikeler konusunda bilim insanlarının bilgisinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Gelecekte yapay zekâ üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ve tartışmalar, bu konuda hem olumlu hem de olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceğini teorik olarak öngörmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Yapay zekânın gelişiminde bireylerin etkisini göz önünde bulundurduğumuzda, yapılan tartışmalardan bilgi açısından tüm ayrıntılara sahip olduğumuzu ve yapay zekânın oluşum sürecinde bilgi konusunda herhangi bir eksikliğin olmadığını söyleyebiliriz. Bu durum yapay zekânın bilgi açısından insana ciddi bir sorumluluk yüklediği ve yapay zekânın oluşturabileceği tehlikeler açısından bilim insanlarına teolojik olarak sorumluluk yüklediği anlamına gelir.

Neticede bir eylemin sorumluluğu açısından ele alındığında niyet, amaç ve bilgi bağlamında yapay zekânın tamamen bunları kapsadığını ve bunların herhangi bir noktada insan açısından eksiklik teşkil etmeyeceği neticesine varabiliriz. Avrupa Parlamentosu'nun tavsiye raporuna göre, "Yapay zekâ sistemleri hukukî olarak bir kişi olarak kabul edilemez. Bu nedenle oluşabilecek zararlar için sorumluluk üreticiler, operatörler, mal sahipleri veya kullanıcılar tarafından üstlenilmelidir." şeklinde bir maddenin teolojik açıdan da sorumluluğu ifade etmesi gerektiğini vurgulamak isteriz.⁸⁶ Dolayısıyla yapay zekâ destekli sistemlerin ve araçların risklerini anlamak, faydalarını belirlemek ve sorumlu kullanımı için kılavuzlar oluşturmak son derece önemlidir.⁸⁷

Sonuç

Modern dönemde yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, insan hayatını her alanda derinden etkilemektedir. Bu gelişmelerin bazı yönleri son derece faydalı ve olumlu olsa da bazı yönleri de endişe ve tartışmalara yol açmaktadır. Yapay zekâ, son teknolojik gelişmelerin en çok tartışılan ve karmaşık olanlarından biridir. YZ'nin hayatımızı birçok açıdan etkilemesi, bu alandaki etik ve felsefî tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların merkezinde, otonom bir yapıya sahip YZ'nin eylemlerinden kimin sorumlu olduğu sorusu yer almaktadır. Mevcut yasal düzenlemelere göre, YZ'nin tüzel kişilik sahibi olmadığı ve bu nedenle eylemlerinden doğrudan sorumlu tutulamayacağı kabul edilmektedir. YZ'nin eylemlerinden dolayı sorumlu tutulabilecek taraflar, YZ'yi geliştiren, üreten veya kullanan kişiler veya kuruluşlardır. Bu durum, YZ'nin eylemlerinden doğan zararların tazmini açısından önemli bir boşluk yaratmaktadır.

Teolojik açıdan bakıldığında ise YZ'nin eylemlerinden dolayı sorumlu olup olmadığı sorusu, daha karmaşık bir boyut kazanmaktadır. Kelâm ilminde insan eylemlerinin sebep olduğu dolaylı fiiller bağlamında ele alınan bu konu, tevellüd fiiller nazariyesi çerçevesinde tartışılmıştır. Tevellüd fiiller, bir insanın fiilinden dolayı olarak ortaya çıkan ve ona nispet edilen fiillerdir. Bu fiillerin sorumluluğu, insanın kasıtlı veya kasıtsız olarak fiili gerçekleştirmesine ve fiilden doğacak sonuçları öngörmesine bağlı olarak değişir. Çalışmamızda YZ'nin eylemlerinin de tevellüd fiiller kategorisine girdiğini düşünerek yapay zekânın eylemlerini kelâm ekollerinin görüşleri çerçevesinde ele aldık. Kelâm ekollerinin farklı yaklaşımlar sergilediği bu konuda, Mu'tezilîler ve Mâtürîdîlerin, insanın dolaylı fiillerle meydana getirdiği neticelerden

⁸⁶ Sarı, "Yapay Zekanın Sebep Olduğu Zararlardan Doğan Sorumluluk", 259.

⁸⁷ Yeşilkaya, "Yapay Zekaya Dair Etik Sorunlar", 952.

sorumlu tutulması gerektiğine dair bir düşünce içerisinde olduklarını gördük. Eş'arîler dolaylı fiillerin Allah tarafından yaratıldığını ifade etseler de sorumluluk noktasında tam anlamıyla insana aidiyetini kabul ettiklerini söyleyemeyiz. Yapay zekânın ortaya koyduğu eylemleri, kelâm ilmindeki tevellüd fiiller üzerinden düşündüğümüzde teolojik açıdan sorumluluğunun yapay zekâyı meydana getiren insana ait olduğu neticesine ulaştık. Bu konuda Mu'tezilîler ve Mâtürîdîlerin ortaya koydukları görüşlerin isabetli olduğu düşüncesine vardık. Ancak bu ekoller, yapay zekânın otonom eylemlerinin sorumluluğu konusunda doğrudan bir görüş ifade etmiyorlar; bizim değerlendirmemiz, bu ekollerin konuya dair benzer bir yaklaşım sergileyeceği yönündeki varsayımdan kaynaklanmaktadır. Özellikle iyi niyet, olumlu amaç ve bilgi eksikliği gibi durumlarda, yapay zekânın otonom eylemlerinin sorumluluk boyutunun ortadan kalkabileceği öngörüsünden hareket ettik. Bununla birlikte, sorumluluğu en azından kısmi olarak ortadan kaldıracak etkenlerin, yapay zekâ araştırmaları açısından tutarlı olmayabileceğini düşündük. Bu nedenle, yapay zekâ geliştiren bilim insanlarının, yapay zekânın gelecekteki otonom eylemlerinden sorumlu tutulabilecekleri sonucuna vardık. Ancak, Mu'tezilî ve Mâtürîdî ekollerinin yöntemlerinin ve tevellüd fiiller konusundaki yaklaşımlarının, güncel yapay zekâ sorunlarına katkı sağlamak amacıyla daha fazla ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Bu ekollerin perspektifleri, yapay zekâ ile ilgili sorumluluk ve etik tartışmalarına değerli bir katkı sunabilir. Geleceğe dair oluşabilecek bütün ihtimaller üzerinden hareket edildiğinde fayda-zarar etkisi bağlamında yeni etik kuralların ve belli çerçevelerin çizilmesi insanî bir sorumluluk olarak görülmelidir.

Kaynakça

- Acungil, Mustafa. *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak*. İstanbul: Tutukitap, 2021.
- Ahmad, Sayed Fayaz vd. "Impact of Artificial Intelligence on Human Loss in Decision Making, Laziness and Safety in Education". *Humanities and Social Sciences Communications* 10/1 (09 Haziran 2023), 311. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8>
- Akkurt, Sinan Sami. "Yapay Zekânın Otonom Davranışlarından Kaynaklanan Hukukî Sorumluluk". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 13 (17 Haziran 2019), 39-59. <https://doi.org/10.18771/mdergi.581875>
- Altındas, Mücteba. "Özgürlük ve Sorumluluğun Sınırları Açısından Kelâm'da Tevlîd Nazariyesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (15 Aralık 2020), 1113-1134. <https://doi.org/10.18505/cuid.686675>
- Altuncu, Enes vd. "Deepfake: Definitions, Performance Metrics and Standards, Datasets, and a Meta-Review". *Frontiers in Big Data* 7 (2024), 1400024. <https://doi.org/10.3389/fdata.2024.1400024>
- Armstrong, Stuart. *Smarter Than Us He Is of Machine Intelligence*. Berkeley: MIRI, 2014.
- Aydın, Levent. "Yapay Zekâ, Tekno-Doğa, Tekno-Kültür ve Biyo-Etik". *Transhümanizm & Posthümanizm*. ed. Mustafa Tekin - Muhammet Özdemir. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Aydoğan, Ümit. *Ağ ve Enformasyon Teknolojileri*. Ankara: İKSAD, 2021.
- Bağdâdî, Abdülkâhir el-. *el-Fark beyne'l-firak*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamit. Beyrut: Mektebetü'l-Unsuriyye, 1995.
- Bağdâdî, Abdülkâhir el-. *Usûlu'd-dîn*. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Bâkîllânî, Muhammed b. Ebû Bekr. *Kitâbu temhîdî'l-evâil ve talhîsî'd-delâil*. thk. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetu Kütübî's-Sekâfiyye, 1987.
- Barrat, James. *Son İcadımız Yapay Zekâ ve İnsanlık Çağının Sonu*. çev. Levent Tayla. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020.
- Bostrom, Nick. *Süper Zekâ*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Charniak, Eugene - McDermott, Drew V. *Introduction to Artificial Intelligence*. Reading, Mass: Addison-Wesley, 1985.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-ta'rifât*. thk. İbrahim Ebyar. Beyrut: Dâru'l-Edyân li-Türâs, 1982.
- Cüveynî, Ebû'l- Meâlî el-. *Kitâbü'l-İrşâd*. thk. Muhammed Yusuf Musa - Ali Abdurrahman. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1950.
- Çetintaş, İbrahim. "Niyet Kavramı Bağlamında Fiillerin Hakikat Değeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (01 Haziran 2014), 51-70.
- Dağ, Ahmet. *İnsansız Dünya Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Dağ, Ahmet. *Transhümanizm İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*. Ankara: Elis Yayınları, 2020.
- De Lara García, Salvador Alan Fernández. "When Man Played God the Dangers of Artificial Intelligence". *Global Journal of Human-Social Science: F Political Science* 22/7 (2022).
- Demir, Osman. "Tevlîd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/38-39. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevlid--kelam>
- Dilek, Gizem Öztürk. "Yapay Zekanın Etik Gerçekliği". *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (31 Aralık 2019), 47-59.
- Doğan, Mehtap. *Yapay Zeka ve Bilinç Problemi*. İstanbul: Çizgi Yayınevi, 2020.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan el-. *Makalâtü'l-islâmiyyîn*. thk. Helmut Ritter. Beyrut: Dâru'n-Neşr, 2005.

- Eyim, Ahmet. “Yapay Zeka: Makineler Düşünebilir Mi?” *Yüzyüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2016).
- Ferry, Luc. *Transhümanist Devrim*. çev. Kağan Kahveci. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Goertzel, Ben. “Artificial General Intelligence and the Future of Humanity”. *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophy of the Human Future*. ed. Max More - Natasha Vita-More. West Sussex UK: Wiley-Blackwell Publishing, 2013.
- Gölcük, Şerafeddin. *Bâkallânî ve İnsanın Fülleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Gültekin, Abdurrazak. “Transhümanizm Bağlamında Yapay Zekâ Tanrıya Bir Başkaldırı Mıdır?” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2021), 1-16.
- Haton, Jean-Paul - Haton, Marie-Christine. *Yapay Zekâ*. çev. Ayşen Ekmekçi - Alev Türker. İstanbul: İletişim, 1991.
- Haugeland, John. *Artificial Intelligence: The Very Idea*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1985.
- Hayyât, Ebu’l-Hüseyin. *el-İntisâr ve’r-Reddî ‘ale İbn-i Râvendî*. thk. H.S Nyberg, Beyrut: Mektebetü’t-Dâri-Arabiyye li’l-Küttâb, 1993.
- İşıklı, Şevki - Aksu, Zeynep Uylaş. “Teknolojik Zehirlenme, Semptomları ve Teknolojik Düzen”. *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi* 2/2 (2019).
- Jarrahi, Mohammad Hossein. “Artificial Intelligence and the Future of Work: Human-Ai Symbiosis in Organizational Decision Making”. *Business Horizons* 61/4 (Temmuz 2018), 577-586. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.03.007>
- Kâdî Abdülcebâr. *el-Muğnî fî ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl*. thk. Taviî Tevfik - Said Zeyd. Kahire: el-Müessesetü’l-Misriyyetü’l-Amme, ts.
- Karaağaç, Hilmi. *İslam Kelamında Tevlid Nazariyesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2001. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kelly, John D. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana and the Moral Economy of War”. *Anthropology and Global Counterinsurgency*. ed. John D. Kelly vd. 67-83. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Kılavuz, Ulvi Murat. *İslâm Düşüncesinde Dolaylı Fiil ve Davranışlar (Tevlid - Tevellüd)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Kılıç, Büşra - Kahraman, Mehmet Emin. “Current Usage Areas of Deepfake Applications with Artificial Intelligence Technology”. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 3/2 (02 Ekim 2023), 301-332. <https://doi.org/10.59534/jcss.1358318>
- Kılıç, Sabahaddin. *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi*. Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kurzweil, Ray. *İnsanlık 2.0 Tekillğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*. çev. Mine Şengel. İstanbul: Alfa Bilim, 2019.
- Leonhard, Gerd. *Teknolojiye Karşı İnsanlık*. çev. Cihan Akkartal - İlker Akkartal. İstanbul: Siyah Kitap, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbu’t-tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Lübnan: Dâru’s-Sadîr, 2001.
- Müjdeci, Seda. “Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Kur’an’da Niyet”. *Journal of Analytic Divinity* 5/1 (15 Nisan 2021), 89-110. <https://doi.org/10.46595/jad.865013>
- Nesefî, Ebû’l-Muîn en-. *Tabsiratu’l-edille fî usûli’d-dîn*. thk. Muhammed Nur Hamid İsa. Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyyetu Li’t-Turasi, 2011.

- Nilsson, Nils J. *Yapay Zeka Geçmişi ve Geleceği*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Noble, Safiya Umoja. *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*. New York University Press, 2020. <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479833641.001.0001>
- Özer, Mahmut vd. “Artificial Intelligence Bias and the Amplification of Inequalities in the Labor Market”. *Journal of Economy Culture and Society* 69 (28 Mart 2024), 159-168. <https://doi.org/10.26650/JECS2023-1415085>
- Öztemel, Ercan. “Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din”. *Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din*. ed. Kızılgeçit Muhammed vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr. *Usûlü'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss - Ahmed Hicazi Saka. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu Li't-Turâsi, 2003.
- Rich, Elaine - Knight, Kevin. *Artificial Intelligence*. New Delhi: Tata McGraw-Hill, 2. ed., repr. In India., 1996.
- Rouhuainen, Lasse. *Yapay Zekâ*. çev. Toprak Deniz Odabaşı. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020.
- Russell, Stuart J. - Norvig, Peter. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Boston Columbus Indianapolis New York San Francisco Upper Saddle River Amsterdam Cape Town Dubai London Madrid Milan Munich Paris Montreal Toronto Delhi Mexico City Sao Paulo Sydney Hong Kong Seoul Singapore Taipei Tokyo: Pearson, Third edition, Global edition., 2016.
- Sarı, Onur. “Yapay Zekanın Sebep Olduğu Zararlardan Doğan Sorumluluk”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 147 (2020), 251-312.
- Say, Cem. *50 Soruda Yapay Zeka*. İstanbul: 7 Renk Basım Yayım, 2018.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm bin Ahmed eş-. *el-Milel ve'n-nihâl*. thk. Emir Ali Menha. Lübnan: Dârü'l-Mârif, 1993.
- Tegmark, Max. *Yaşam 3.0 Yapay Zekâ Çağında İnsan Olmak*. çev. Ekin Can Göksoy. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.
- Watson, Eleanor “Nell”. “Humanizing Machines”. *The Transhumanism Handbook*. ed. Newton Lee. Switzerland: Springer, 2019.
- Wellington, Augusta L. “The (R)Evolution of the Human Mind”. *The Transhumanism Handbook*. ed. Newton Lee. Switzerland: Springer, 2019.
- Whyte, Christopher. “Deepfake News: Ai-Enabled Disinformation as a Multi-Level Public Policy Challenge”. *Journal of Cyber Policy* 5/2 (03 Mayıs 2020), 199-217. <https://doi.org/10.1080/23738871.2020.1797135>
- Yeşilkaya, Nazan. “Yapay Zekaya Dair Etik Sorunlar”. *Şarkiyat* 14/3 (08 Ocak 2023), 948-963. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1189864>
- Zajko, Mike. “Artificial Intelligence, Algorithms, and Social Inequality: Sociological Contributions to Contemporary Debates”. *Sociology Compass* 16/3 (Mart 2022), e12962. <https://doi.org/10.1111/soc4.12962>
- Zeydân, Abdülkerîm. “İslâm’a Göre Sadece Niyet”. çev. Hasan Güleç. *Diyanet İlmi Dergi* 15/4 (1976).